

СУБ'ЄКТНА ПОЗИЦІЯ

студента ВНЗ та педагогічні умови її формування

Цимбал О. Ю.

УДК 378.141.0

ГОВОРЯЧИ про людину як суб'єкт життєдіяльності, сучасні дослідники визначають її як генератор змін та розвитку основних умов свого буття: природи, суспільства, культури, засобів дій. Одночасно людина як суб'єкт являє собою цілісність душевного життя, інтеграцію психічних процесів, станів, властивостей. Змістом суб'єктного способу життя є соціальна сторона діяльності людини. Внутрішня організація людини включає в себе психологічні структури, що забезпечують їй можливість бути суб'єктом власної життєдіяльності: спонукання, орієнтації, планування, організацію та спрямованість діяльності, механізми її регуляції й способи здійснення. Така внутрішня активність ініціативна, сприяє розвитку людини як суб'єкта і є найбільш продуктивною.

Узагальнюючи різні визначення та характеристики людини як суб'єкта діяльності, професор М. К. Сергєєв виділив серед них такі:

- здатність не тільки привласнювати світ предметів та ідей, а й перетворювати, виробляти їх і створювати нові;
- усвідомлення та прийняття завдань і установок діяльності на всіх етапах її здійснення; здатність і намагання особистості при необхідності самостійно їх визначити;
- володіння вміннями, орієнтовними основами діяльності, що реалізуються у відповідності з прийнятими або самостійно виробленими установками й завданнями;
- усвідомлення власної значущості для інших людей, відповідальності за результати діяльності, причетності до відповідальності за

явища природної та соціальної дійсності; здатність до морального вибору в ситуаціях колізій; прагнення визначитись, обґрунтувати вибір усередині свого «Я»;

- здатність до рефлексії, потреба в ній як умові свідомого регулювання своєї поведінки, діяльності у відповідності з бажаннями та прийнятими цілями, з одного боку, та обмеженнями, усвідомленням меж власної несвободи – з іншого;

- «інтегративна активність» (К.А. Альбуханова-Славська), що припускає активну позицію людини у всіх вищезазначених проявах – від усвідомленого цілеутворення до діалектичного оперування й конструктивного коригування способів діяльності;

- прагнення та здатність ініціативно, критично й інноваційно рефлексувати й прогнозувати результати діяльності й відносин;

- спрямованість на реалізацію установки «само...» – самовиховання, самоосвіти, самооцінки, саморозвитку, самовизначення, самодетермінації й т.ін.;

- здатність самостійно вносити корективи у свою діяльність, обставини, що її супроводжують, ураховуючи поставлену мету; внутрішня незалежність від зовнішнього світу, впливів, стійкість власних поглядів, мотивів, переконань;

- володіння важливими індивідуальними процесуальними характеристиками (різноманітність умінь, самостійність, творчий потенціал), унікальністю, неповторністю, що є основою для плідних міжсуб'єктних відносин, стимулюють прагнення до взаємодії, співробітництва, спілкування [4].

Розглядаючи учасників педагогічного процесу через поняття суб'єктності, необхідно уточнити загальні та специфічні особливості, що притаманні категорії суб'єкта в освіті. Зна-

чуність цієї проблеми для педагогіки підкреслив ще А. Дистервег, який указував на необхідність брати до уваги різні моменти або предмети, що визначають педагогічну діяльність, а саме: 1) людину, яку навчають, учня-суб'єкта; 2) предмет навчання – навчальну дисципліну – об'єкт; 3) зовнішні умови, у яких знаходиться учень, час, місце; 4) учителя, який навчає. Отже, освіта перш за все є двостороннім процесом відносин у діяльності, для яких створюються певні умови. Включаючись у відносини в педагогічному процесі, учень проявляється як суб'єкт спілкування, діяльності, пізнання. Ми погоджуємося з В.В. Горшковою, яка визначає суб'єкт діяльності як суб'єкт відносин, який характеризується активністю, унікальністю, усвідомленістю та творчою свободою [2]. Перебуваючи в педагогічних відносинах, суб'єкт активно розвивається, у динаміці перебувають його установки світосприйняття та моральні якості, оскільки проходить процес обміну досвідом між студентом та викладачем. Ці відносини визначають і формують позицію особистості як суб'єкта навчання. До позиції суб'єкта навчання М.М. Боритко і О.А. Мацкайлова відносять світоглядну, професійно-педагогічну й пізнавальну направленість особистості [1]. З подібних трьох позицій М.Ю. Шамшурова розглядає важливість становлення та розвитку суб'єктності студента: з позиції саморозвитку; суб'єктна позиція є основою саморозвитку особистості, її індивідуальності; без неї сам процес саморозвитку втрачає сенс; з позиції навчально-виховного процесу: суб'єктні характеристики студента – розвиток активності, творчості; з позиції професійно-педагогічної діяльності: суб'єктність викладача є вихідним поштовхом розвитку суб'єктності студента [5].

Суб'єктній позиції притаманні такі характеристики, як усвідомленість, ціннісний характер, що формується в педагогічних відносинах, зв'язок поверхневих (нормативно-поведінкових) та глибинних (сутнісних) шарів діяльності. Позиція дає змогу увияти той простір, у якому відбувається розвиток — як зовнішній, так і внутрішній. Ця категорія в си-

стемі відносин характеризує особистість у єдності об'єктивного й суб'єктивного, зовнішнього й внутрішнього, актуального й потенційного.

Таким чином, суб'єктна позиція є основою розвитку професійно значущих якостей, як-от: творчий саморозвиток і самостійність студента. Потреба в самоактуалізації є основною складовою зрілості особистості, підготовленістю до професійної діяльності на рівні сучасних вимог суспільства.

С.С. Кашлев визначає низку чинників і умов, які сприяють розвитку й формуванню суб'єктної позиції студента у ВНЗ. Насамперед підкреслюється важливість *полілогу* всіх учасників педагогічної взаємодії, що припускає право кожного на індивідуальну точку зору, можливість існування будь-якої точки зору, відмову від абсолютної істини. Організація *діалогічного* спілкування викладача й студентів — інша умова розвитку суб'єктності студента; це всіляка допомога викладача студентові у створенні умов саморозвитку, допомога бути самим собою, бути самостійним, допомога у формуванні свого напрямку думок, свого бачення проблеми, свого шляху вирішення завдання. Це право й викладача, і студента на самовираження, самореалізацію, право реалізувати свій особистісний потенціал за своєю моделлю. Ці умови є основою *організації сенсотворення*.

Сенсотворення в педагогічному процесі — усвідомлена діяльність зі створення суб'єктами цього процесу через їхню взаємодію нового змісту, значення чого-небудь у навколишній дійсності, рефлексія явищ дійсності, своєї діяльності, взаємодії з іншими з позицій своєї індивідуальності. Оскільки процес створення суб'єктом змісту у своїй основі має процес розуміння, що сполучений із засвоєнням певної системи знань, то можна припустити, що структура засвоєння знань буде визначати й структуру мислення. Структура творчого мислення буде складатися з таких компонентів: сприйняття мислення, мисленнєва актуалізація, сенсорозуміння (формулювання індивідуального змісту), подання (презентація) індивідуальних змістів, обмін індивідуаль-

ними змістами, узагальнення, рефлексія змістів, закріплення, застосування нового (зміненого, узагальненого) змісту.

У системі педагогічних умов розвитку суб'єктності студента — майбутнього фахівця — необхідно виділити й *волю вибору*, що визначає можливість учасників педагогічного процесу ВНЗ у свідомому регулюванні й активізації своєї діяльності, взаємодії з іншими, які сприяють їхньому оптимальному розвитку, саморозвитку. Реалізація цієї умови розвитку студентів припускає волю вибору змісту педагогічного процесу (програми, навчального посібника й т.п.), форм і способів організації своєї діяльності, взаємодії з іншими (у складі тієї або іншої творчої групи, індивідуально тощо), способів контролю й перевірки знань (різні варіанти іспиту й заліку).

Створення *ситуації успіху* є ще однією умовою, що припускає цілеспрямоване створення комплексу зовнішніх і внутрішніх умов одержання учасниками педагогічної взаємодії задоволення, радості, прояву спектра позитивних емоцій від самого освітнього процесу та його результату.

Особливе місце в системі педагогічних умов розвитку суб'єктності студента займає організація його *рефлексивної діяльності*. Рефлексія в педагогічному процесі — це процес і результат фіксування студентом (учасниками педагогічної взаємодії) стану свого розвитку, саморозвитку й причин цього. Процедура рефлексивної діяльності учасників педагогічного процесу ВНЗ може включати такі компоненти: 1) фіксування стану розвитку; 2) визначення причин цього; 3) оцінку продуктивності розвитку від педагогічної взаємодії, що відбулася.

Інтегрованою педагогічною умовою розвитку суб'єктності студента — майбутнього фахівця — є *інтерактивна педагогічна взаємодія* викладача й студента, ознаками якого можна визначити всі вищезгадані умови. Інтерактивна взаємодія розуміється як взаємовплив учасників педагогічного процесу, в основі якого — особистий досвід життєдіяльності кожного. Призначення інтерактивної взаємодії в зміні, удосконалюванні моделей поведжен-

ня й діяльності учасників педагогічного процесу [3].

Проводячи дослідження з проблеми формування суб'єктної позиції студента ВНЗ і узагальнюючи набутий досвід, ми пропонуємо визначити дві групи умов, які забезпечують продуктивність цього процесу в рамках дисциплін педагогічного циклу.

Базові умови формування суб'єктної позиції студента визначаються загальною логікою професійної підготовки спеціаліста, безвідносно до фахової спрямованості та вивчення конкретної навчальної дисципліни. Водночас, можна виділити додатковий комплекс умов формування означеної позиції студента, які безпосередньо пов'язані з особливостями вивчення відповідної навчальної дисципліни, диктуються її специфікою, змістовим наповненням, технологічним забезпеченням.

Перша група умов пов'язана з самою суттю навчальної діяльності, яка є основним механізмом формування професійної компетентності студента:

1. Здійснення комплексної діагностики рівня сформованості навчальної діяльності студента. Цю умову ми віднесли до числа найбільш фундаментальних, оскільки вона пов'язана з особливостями перехідного періоду від концепції інформаційно-репродуктивної освіти до особистісно орієнтованої. Проблема полягає в тому, що в умовах інформаційно-репродуктивної освіти формування навчальної діяльності не визначалось як об'єкт, що має професійну цінність. Знаннева освіта була зорієнтована на результат діяльності, а не на процес її здійснення.

Діагностика за цими параметрами є багатофункціональною й особливо значущою на початковому етапі цілеспрямованого формування суб'єктної позиції студента в структурі власної навчальної діяльності. Діагностика дає можливість: а) визначити реальний рівень сформованості навчальної діяльності та рівня суб'єктної позиції студента в ній; б) сформулювати уявлення про феномен суб'єктної позиції та чинники, які зумовлюють процес її формування; в) формувати аналітичну позицію студента в контексті власної діяльності, оскільки відповіді на питання передбачають

аналіз відповідних ситуацій, особистісних якостей за параметрами діагностичної програми; г) проектувати перспективи саморозвитку за параметрами, які діагностуються.

2. Забезпечення цілеспрямованого поетапного переходу на технології особистісно орієнтованої освіти, які за своєю суттю проєктують навчальну діяльність як взаємодію досвідів та взаємодію позицій учасників навчальної діяльності. Для цього необхідно: а) знання технологій особистісно орієнтованої освіти, розуміння їх суті, структурного, змістового, технологічного забезпечення; б) здатність до трансформації власної технології професійної освіти на рівень особистісно орієнтованої з неодмінним збереженням «Я-концепції» в її основі; забезпечення цілеспрямованого формування власної суб'єктної позиції як основи професійного саморозвитку.

3. Важливою умовою формування суб'єктної позиції студента є розуміння сутності та логіки професійного навчання. Як у системі загального професійного становлення, так і вивчення конкретної навчальної дисципліни, студенту необхідно допомогти сформуванню цілісного уявлення про цільову спрямованість навчання, його структурну організацію, а також кінцевий продукт діяльності, на який проєктує відповідний етап навчання. Таке перспективне бачення загальної структури діяльності допомагає студенту: а) зорієнтуватися та налаштувати себе на відповідний рівень діяльності; б) самовизначитися стосовно власних можливостей та режиму роботи; в) у контексті загальної спроектувати власну (оптимальну для себе) траєкторію поетапного досягнення кінцевої мети; г) забезпечити усвідомлюваність навчальної діяльності, а також професійну значущість її результатів; г) визначити проблеми для самостійного опрацювання відповідно до власних пріоритетів.

4. У структурі навчальної діяльності важливо запрограмувати комплекс завдань, пов'язаних з необхідністю аналізу власного навчального процесу, доцільності його структурної побудови, уміння працювати з інформацією, ефективності технології реалізації. Тобто аналізуватися повинні не лише результати

навчання (традиційний варіант), а й процес їх виконання: логіка та технологія здійснення процесу. Результати аналізу систематизуються, оцінюються, відповідно, проєктуються перспективи вдосконалення технології навчальної діяльності студента.

5. Формування комплексу навчальних завдань, які дають студенту можливість вибору відповідно до власних можливостей пріоритетів особистісно означеної траєкторії професійного становлення.

6. Програмування таких варіантів організації самостійної роботи з предмета, які повною мірою зорієнтовані на самостійно визначені студентом проблеми та перспективи професійної підготовки й допомагають студенту асоціювати самостійну роботу з продуктивною формою професійного саморозвитку.

Вивчення конкретних навчальних дисциплін визначають додаткові умови, які вже безпосередньо пов'язані з особливостями навчальної дисципліни. Великий потенціал у формуванні суб'єктної позиції студента в процесі професійного становлення мають дисципліни педагогічного циклу. Пов'язаний він, передусім, з тим, що основним предметом педагогіки є навчально-виховний процес, який, безвідносно до рівня та характеру реалізації, має спільні теоретичні основи, а також технологічні особливості їх реалізації. У зв'язку з цим ми виділили такі умови, що забезпечують ефективність формування суб'єктної позиції студента в процесі формування його педагогічної компетентності.

1. Забезпечення цілісного розуміння професійної значущості педагогічної компетентності вчителя, базових умов її формування, важливості особистісних якостей педагога, які значною мірою формуються на саморегулятивній основі. Значна кількість педагогічних компетенцій може формуватися в рамках вивчення інших, непедагогічних навчальних дисциплін, особливо дисциплін гуманітарного циклу. Зрештою, усі предмети мають потенціал формування аналітичних, проєктувальних, комунікативних, рефлексивних, творчих та інших здібностей студента.

2. Вивчаючи теоретичні та практичні основи організації навчальної діяльності студентів

відповідно до змісту педагогічних дисциплін, постійно намагались осмислити у їх контексті власну концепцію та технологію навчальної діяльності, вносячи відповідні корективи, визначаючи завдання для подальшої цілеспрямованої роботи у визначеному напрямку.

3. Важливою умовою забезпечення ефективності вивчення педагогічних дисциплін і формування на їх основі суб'єктної позиції студента є формування комплексу власних підходів, принципів, моделей майбутньої професійної діяльності. Це не означає, що визначені в процесі навчання позиції неодмінно стануть реальними орієнтирами в професійній діяльності. У подальшому вони будуть переглядатися, коригуватися. Однак, цінним у цьому процесі є формування здатності студента формувати (проектувати) свою концепцію та методику професійної діяльності, а отже, розвивати суб'єктну позицію в процесі діяльності (навчальної, майбутньої професійної).

4. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває рефлексивна діяльність студента як система, що опікується всіма складовими професійної діяльності педагога та здійснюється на саморегулятивній основі за відповідної психологічної та методичної підтримки викладача.

Зазначений перелік умов забезпечення ефективності формування суб'єктної позиції студента в процесі його професійного становлення сформований як варіант, який відображає основу теорії особистісно орієнтованої освіти й розвитку суб'єктної позиції студента в її контексті в рамках вивчення дисциплін педагогічного циклу.

Література

1. **Борытко Н. М.** Становление субъектной позиции учащегося в гуманитарном пространстве урока : монография / Н. М. Борытко, О. А. Мацкайлова; науч. ред. Н. К. Сергеев. – Волгоград : Изд-во ВГИПКРО, 2002. – С.14.

2. **Горшкова В. В.** Межсубъектные отношения в педагогическом процессе : автореф. дис. на соис. учен. степ. д-ра пед. наук / В. В. Горшкова. — СПб., 1993. — 37 с.

3. **Кашлев С. С.** Педагогические условия развития субъектности студента в педа-

гогическом процессе ВУЗа // Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному учению. 2002 http://charko.narod.ru/tekst/sb_2002/09-Kashlev.htm

4. **Сергеев Н. К.** Теория и практика становления педагогических комплексов в системе непрерывного образования учителя : дис. ... в виде науч. докл. ... д-ра пед. наук / Н. К. Сергеев. — Волгоград, 1998. — 80 с.

5. **Шамшурова М. Ю.** Личностно-деятельный подход в развитии профессионально-значимых качеств будущих учителей / М. Ю. Шамшурова // Лингводидактические проблемы преподавания иностранных языков в школе и в вузе : межрегион. науч.-практ. конф. — Краснодар, 2006. – С.13 – 18.

* * *

Цимбал О. Ю. Суб'єктна позиція студента ВНЗ та педагогічні умови її формування

У статті автором досліджується феномен суб'єктної позиції студента в структурі професійної підготовки та педагогічні умови її розвитку.

Ключові слова: суб'єктність, суб'єктна позиція, педагогічна взаємодія.

Цимбал О. Ю. Субъектная позиция студента вуза и педагогические условия её формирования.

В статье автором исследуется феномен субъектной позиции студента в структуре профессиональной подготовки и педагогические условия её развития.

Ключевые слова: субъектность, субъектная позиция, педагогическое взаимодействие.

Tsymbal O. U. Students' personal position and pedagogical conditions for its development

In the article author investigates phenomenon of students' personal position in pattern of professional training and pedagogical conditions for its development.

Key words: the subject of educational process, students' personal position, pedagogical interaction.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2009 р.

Прийнято до друку 27.11.2009 р.